Marzanna Lament
Politechnika Radomska

WEWNĘTRZNE DETERMINANTY WYPŁACALNOŚCI ZAKŁADÓW UBEZPIECZEŃ

Wstęp

Wypłacalność zakładów ubezpieczeń jest zdeterminowana przez czynniki zewnętrzne i wewnętrzne. Czynniki zewnętrzne związane są z odpowiednim systemem nadzoru nad działalnością ubezpieczeniową, pozwalającym monitorować gospodarkę finansową zakładów ubezpieczeń i w porę wykryć potencjalne zagrożenia dla ich sytuacji finansowej, oraz z odpowiednimi rozwiązaniami w zakresie funduszy gwarancyjnych, pozwalającymi pokryć potencjalne zobowiązania ubezpieczeniowe w przypadku m.in. upadłości zakładów ubezpieczeń. Do czynników wewnętrznych determinujących wypłacalność zakładów ubezpieczeń należy zaliczyć:

- politykę rachunkowości,
- mechanizmy kontrolne, które obejmują: kontrolę wewnętrzną, audyt wewnętrzny, zarządzanie ryzykiem.

1. Polityka rachunkowości

Polityka rachunkowości to ogół uregulowań przyjętych w danej jednostce gospodarczej, zgodnych z obowiązującym prawem bilansowym, których celem jest właściwe zaprezentowanie wizerunku jednostki oraz jej sytuacji finansowej w sprawozdaniu finansowym.[1] Wpływając na sprawozdanie finansowe, które stanowi podstawę oceny sytuacji finansowej, polityka rachunkowości kształtuje wypłacalność zakładu ubezpieczeń, która w znacznym stopniu oceniana jest właśnie na podstawie sprawozdania finansowego. Zatem niewłaściwe ujęcie danych finansowych może się

[1] Szerzej na temat polityki rachunkowości zakładów ubezpieczeń – jej pojęcia i zakresu w Lament (2009).

przyczynić albo do przychylniejszego ujęcia sytuacji finansowej zakładu ubezpieczeń, albo do gorszego ujęcia sytuacji finansowej zakładu ubezpieczeń.

Aby system oceny wypłacalności spełniał swoją rolę, tj. pozwalał obiektywnie i wiarygodnie oceniać sytuację finansową zakładów ubezpieczeń, koniecznie musi się opierać na poprawnie sporządzonym, tzn. zgodnie z polityką rachunkowości, sprawozdaniu finansowym.

Realizacja polityki rachunkowości spełniającej wymagane cechy, przewidziane w ustawie o rachunkowości, jest zadaniem skomplikowanym przynajmniej z dwóch powodów:

- niejednoznaczności pomiaru,
- występowania oszustw księgowych.

Niejednoznaczność pomiaru wynika z samej istoty pomiaru, który nie zawsze jest jednoznacznie obiektywny. Bardzo często występuje kilka możliwych rozwiązań, które należy uwzględnić w dążeniu do prawidłowego i rzetelnego obrazu jednostki gospodarczej, co często wiąże się z pewnego rodzaju uznaniowością i może być przyczyną ewentualnych błędów i zakłóceń.

Przejawem zniekształcenia informacji prezentowanych w sprawozdaniu finansowym są również oszustwa księgowe. Oszukańcza sprawozdawczość finansowa stanowi obok zawłaszczenia majątku i korupcji jedno z najczęściej występujących przestępstw gospodarczych. Ich strukturę oraz średni koszt przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Struktura przestępstw gospodarczych oraz ich średni koszt w latach 2002–2008

Typ oszustwa	2002		2004		2006		2008	
	Udział (w %)*	Średni koszt (w mln USD)	Udział (w %)	Średni koszt (w mln USD)	Udział (w %)	Średni koszt (w mln USD)	Udział (w %)	Średni koszt (w mln USD)
Oszukańcza sprawozdawczość finansowa	5,1	4,25	7,9	1,0	10,6	2,0	10,3	2,0
Zawłaszczenie majątku	85,7	0,08	92,7	0,93	91,5	0,15	88,7	0,15
Korupcja	12,8	0,53	30,1	0,25	30,8	0,538	27,4	0,375

*Poszczególne udziały po zsumowaniu nie dają 100% z powodu zaliczenia niektórych typów oszustw jednocześnie do kilku kategorii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (ACFE 2003, 2005, 2007, 2009).

Zakłady ubezpieczeń wykazują specyfikę także w zakresie przestępstw gospodarczych, które je najczęściej dotykają. Są to: korupcja (27,5% badanych podmiotów), nieprawidłowości w dokumentacji (27,5%, fałszerstwo (21,6%). Bardziej szczegółowe ujęcie, także w odniesieniu do wszystkich badanych podmiotów, przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Rodzaje przestępstw gospodarczych występujących w zakładach ubezpieczeń w 2008 r. (w % badanych podmiotów)

Rodzaj przestępstwa gospodarczego	Zakłady ubezpieczeń	Podmioty ogółem
Korupcja	27,5	26,9
Nieprawidłowa dokumentacja	27,5	23,9
Fałszerstwo	21,6	14,7
Zawyżanie cen	19,6	16,6
Przestępstwa rzeczowe	7,8	16,3
Oszukańcza sprawozdawczość finansowa	7,8	10,3
Kradzież gotówki	3,9	10,3

Źródło: jak do tabeli 1.

Nadużycia powstające w wyniku oszukańczej sprawozdawczości finansowej można podzielić na dwie podstawowe grupy – finansowe i niefinansowe (ACFE 2009). Nadużycia finansowe powodują albo zawyżenie wartości aktywów lub dochodu, albo ich zaniżenie. Należy tutaj wskazać na:

- różnice w uznaniu czasowym,
- fikcyjne dochody,
- ukryte zobowiązania i koszty,
- niewłaściwe ujawnienia,
- niewłaściwą wycenę aktywów.

Nadużycia o charakterze niefinansowym dotyczą:

- referencji pracowników,
- dokumentów wewnętrznych,
- dokumentów zewnętrznych.

Spośród wymienionych skutków oszukańczej sprawozdawczości finansowej, za szczególnie niebezpieczne dla wypłacalności zakładów ubezpieczeń należy uznać te o charakterze finansowym, wpływające na zawyżenie lub zaniżenie wartości aktywów lub dochodu. Należy zauważyć, że zarówno zawyżenie, jak i zaniżenie wartości aktywów lub dochodu stanowi zagrożenie dla wiarygodnej oceny wypłacalności i jest skutkiem błędnego pomiaru wynikającego z niezawinionych błędów ludzi lub skutkiem przestępstwa gospodarczego, powstającego w obszarze oszukańczej sprawozdawczości finansowej.

2. Mechanizmy kontrolne

Mechanizmy kontrolne występujące w zakładach ubezpieczeń są istotnym elementem determinującym wypłacalność poprzez wpływ na jakość sprawozdania finansowego, a także na możliwość ujawnienia konieczności dokonania aktualizacji przyjętych rozwiązań w zakresie kontroli, nadzoru i zarządzania. Niestety, z badań przeprowadzonych przez Grant Thornton Frąckowiak (*System kontroli*

2008) wynika, że spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych rzadko prowadzą systematyczne oceny funkcjonujących systemów kontroli i zarządzania ryzykiem – 6% badanych podmiotów. Także tylko 6% badanych podmiotów opiera się na opinii o sprawozdaniu finansowym wydawanej przez biegłego rewidenta.

Mechanizmy kontrolne obejmują:

- kontrolę wewnętrzną,
- przyjęte procedury i narzędzia,
- nadzór nad systemem kontroli wewnętrznej,
- realizowane czynności kontrolne,
- audyt wewnętrzny,
- audyt zewnętrzny – badanie sprawozdań finansowych,
- proces zarządzania ryzykiem.

Kontrola to sprawdzenie prawidłowości przebiegu procesów gospodarczych w stosunku do zamierzonego celu. Z jej pojęciem wiążą się takie określenia, jak: nadzór, lustracja, inspekcja, rewizja, wizytacja. Przy tym ich zakres pojęciowy nie jest jednakowy. Nadzór jest pojęciem szerszym od pojęcia kontroli, ponieważ, oprócz czynności kontrolnych, obejmuje również czynności pozakontrolne. Lustracja ma na celu uzyskanie ogólnego obrazu, zorientowanie się w całokształcie bez wnikania w szczegóły badanej działalności. Inspekcja jest rodzajem kontroli, polegającej na bezpośrednim, osobistym obserwowaniu czynności i zasobów, zjawisk i stanów rzeczywistych, rewizja jest kojarzona z kontrolą dokumentów, głównie księgowych, wizytacja dotyczy przebiegu i wyników wykonywania określonej działalności (Winiarska 2001).

Kontrolę wewnętrzną można zdefiniować jako zestaw metod i środków ustalonych przez kierownictwo jednostki, a służących do zabezpieczenia zasobów, zapewnienia wiarygodności zapisów księgowych, a także skuteczności i efektywności działania jednostki. Celem kontroli wewnętrznej jest głównie skuteczna ochrona majątku przedsiębiorstwa, zapewnienie właściwej jakości informacji (wiarygodności, rzetelności, prawidłowości) oraz przestrzeganie norm wewnętrznych (Stępniewski 2001). W zakładach ubezpieczeń kontrola wewnętrzna ma pomóc w realizacji celów, powinna zapewnić, że prowadzi się w nich prawidłowe, oszczędne, wydajne i skutecznie działania oraz oferuje produkty wysokiej wartości, zasoby są zabezpieczone przed ich utratą w wyniku marnotrawstwa, nadużyć, złego zarządzania i zalecenia kierownictwa, gromadzony jest i utrzymywany zbiór wiarygodnych danych finansowych i administracyjnych oraz są one rzetelnie przedstawione w terminowo składanych sprawozdaniach (*Rekomendacje* 2005).

Celem audytu wewnętrznego jest wspieranie władz zakładu ubezpieczeń (zarządu/rady nadzorczej) w osiąganiu wytyczonych celów poprzez ocenę efektywności i monitorowanie systemu kontroli wewnętrznej, obejmujące zarządzanie, działalność operacyjną i systemy informacyjne, oraz przyczynianie się do usprawnienia zarządzania ryzykiem, systemem kontroli i procesami zarządzania (*Regu-*

lamin 2005), Jednym z elementów audytu wewnętrznego jest ocena dokładności i zgodności wszystkich dostępnych informacji z danymi ujętymi w sprawozdaniu finansowym, co ma chronić przed niedokładnym, niewystarczającym lub mylnym przedstawieniem sytuacji finansowej.

Należy podkreślić, że audyt wewnętrzny obejmuje badanie i ocenę sposobów zarządzania ryzykiem i skuteczności mechanizmów systemu kontroli wewnętrznej. Ocenia zatem skuteczność i efektywność ich funkcjonowania.

Mechanizmy kontrolne funkcjonujące w przedsiębiorstwach można podzielić na dwie podstawowe grupy:

1. Korporacyjne mechanizmy kontrolne, których celem jest przede wszystkim wykrywanie nieprawidłowości w celu przeciwdziałania, m.in. przestępstwom gospodarczym. Wymienić tutaj można następujące mechanizmy: zarządzanie ryzykiem, audyt zewnętrzny, kontrolę wewnętrzną, audyt wewnętrzny, własne techniki dochodzeniowe.
2. Kulturę korporacyjną, która służy przede wszystkim zapobieganiu w powstawaniu nieprawidłowości. W jej zakres wchodzą: programy zgodności, kodeksy postępowania, rotacje personelu, szkolenia dotyczące nadużyć, programy antykorupcyjne itp.

Warto zauważyć, że lepsze efekty przynosi stosowanie kilku mechanizmów jednocześnie, zważywszy że część z nich posiada jedynie charakter zapobiegawczy, a nie kontrolny – większość elementów kultury korporacyjnej. Należy jednak podkreślić, że korporacyjne mechanizmy kontrolne i kultura korporacji są ze sobą powiązane i w jakimś stopniu od siebie uzależnione – mechanizmy kontrolne, wykrywając nieprawidłowości, pozwalają stworzyć system zaleceń, do których należy się stosować, czyli kulturę korporacji. Można zatem postawić tezę, że im więcej mechanizmów kontrolnych funkcjonuje w przedsiębiorstwie, tym lepiej. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez PriceWaterhouseCoopers, pokazujące większą skuteczność mechanizmów kontrolnych, jeżeli rośnie ich liczba (tab. 3).

Tabela 3. Skuteczność wykrywania przestępstw gospodarczych w zależności od liczby zastosowanych mechanizmów kontrolnych (w %)

Rodzaje mechanizmów kontrolnych	Przedsiębiorstwa wykorzystujące od 3 do 5 mechanizmów kontrolnych	Przedsiębiorstwa wykorzystujące więcej niż 5 mechanizmów kontrolnych
Audyt zewnętrzny	73	96
Kontrola wewnętrzna	77	98
Audyt wewnętrzny	61	95
Kultura korporacji	23	77

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Economic crime* (2008).

Z danych ujętych w tabeli 3 wynika, że skuteczność poszczególnych mechanizmów kontrolnych wzrasta wraz z zastosowaniem dodatkowych mechanizmów.

3. Efektywność mechanizmów kontrolnych

Badania przeprowadzone wśród największych polskich firm pokazują, że nadużycia gospodarcze najczęściej są wykrywane podczas rutynowych działań nadzorczych (66,3%) oraz pochodzą z informacji od pracowników (49,5%) (*Nadużycia* 2008). Szczegółowe wyniki badań pokazujące sposoby wykrywania nadużyć przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Sposoby wykrywania nadużyć w polskich przedsiębiorstwach w 2008 r.

Sposób wykrycia	Ujawnienia w %*
Informacja od pracowników	49,5
Audyt wewnętrzny	38,9
System zarządzania ryzykiem	10,5
Rutynowe działania nadzorcze	66,3
Audyt zewnętrzny	7,4
Postępowanie prowadzone przez organy zewnętrzne	8,4
Przypadek	32,6

* Poszczególne udziały po zsumowaniu nie dają 100% z powodu zaliczenia niektórych typów oszustw jednocześnie do kilku kategorii.
Źródło: *Nadużycia* (2008).

Efektywność mechanizmów kontrolnych w dużym stopniu zależy od zastosowanych rozwiązań w zakresie:

- odpowiedzialności za realizację czynności kontrolnych,
- przyjętych procedur i dokumentów,
- zakresu czynności kontrolnych,
- sposobu potwierdzania skuteczności systemu kontroli wewnętrznej.

Odpowiedzialność za realizację czynności kontrolnych mogą ponosić: zarząd, wszyscy pracownicy (kontrola funkcjonalna), organy nadzorcze lub kontrolne (kontrola instytucjonalna). Oczywiście, najlepszym rozwiązaniem jest system kontroli funkcjonalnej, w którym odpowiedzialność ponoszą wszyscy pracownicy.

W polskich spółkach giełdowych system odpowiedzialności za realizację i nadzór nad kontrolą wewnętrzną w 36% badanych podmiotów sprawuje zarząd, u 11% jest to kontrola funkcjonalna, a także u 11% badanych podmiotów kontrola instytucjonalna (*System* 2009).

Przyjęte procedury i dokumenty obejmują m.in.:

- mechanizmy organizacyjne, określające schematy i strukturę organizacji;
- procedury wewnętrzne, dotyczące np. audytu wewnętrznego, kontroli wewnętrznej, zarządzania ryzykiem;

- politykę rachunkowości, określającą uregulowania w zakresie organizacji rachunkowości w przedsiębiorstwie;
- instrukcję inwentaryzacyjną.

Oczywiście, im więcej uregulowań porządkujących funkcjonowanie jednostki, tym lepiej i tym większa powinna być efektywność mechanizmów kontrolnych.

Rozwiązania dotyczące zakresu czynności kontrolnych mogą być następujące:

- weryfikacja sprawozdań finansowych przez zarząd lub kierownictwo – występuje u 28% badanych podmiotów (*System kontroli* 2009);
- okresowy przegląd raportów finansowych przez zarząd lub kierownictwo – 24% badanych podmiotów;
- podział obowiązków pracowników – 21% badanych podmiotów;
- tworzenie planów i ich weryfikacja – 19% badanych podmiotów;
- śledzenie zmian w prawie oraz innych czynników ryzyka – 13% badanych podmiotów;
- akceptacja dokumentów źródłowych – 5% badanych podmiotów (*System kontroli* 2009).

Należy zwrócić uwagę, że działania kontrolne powinny kłaść szczególny nacisk na mechanizmy zapobiegające powstawaniu nadużyć gospodarczych, a więc powinny się koncentrować na zarządzaniu ryzykiem oraz na mechanizmach kontroli wewnętrznej i audytu wewnętrznego, a nie tylko na kontroli sprawozdań finansowych, które stanowią finalny efekt działalności przedsiębiorstwa. Są zatem elementem kontroli następczej.

Aby system kontroli spełniał swoją funkcję, należy oceniać jego skuteczność. Może bowiem pojawiać się nowe ryzyko, towarzyszące prowadzonej działalności, bądź realizowane procesy mogą ulec zmianie. W związku z tym niegdyś skuteczne procedury i działania kontrolne są niewystarczające bądź nieskuteczne. System kontroli i stosowane mechanizmy kontrolne powinny zatem podlegać ciągłej weryfikacji. Niestety, zgodnie z raportem Grand Torhnton Frąckowiak (*Systemy kontroli* 2009), tylko 6% przedsiębiorstw sprawdza skuteczność stosowanych mechanizmów kontrolnych.

Zakończenie

Wypłacalność zakładów ubezpieczeń w znacznym stopniu jest zdeterminowana przez czynniki wewnętrzne, do których należy zaliczyć:

1. Przyjęte rozwiązania w zakresie polityki rachunkowości, mające warunkować prawidłowe sporządzenie sprawozdania finansowego oraz ocenę sytuacji finansowej, odzwierciedlającą rzeczywisty stan finansowy zakładu ubezpieczeń.

2. Stosowane mechanizmy kontrolne, mające zapewniać poprawne funkcjonowanie zakładu ubezpieczeń dzięki zapewnieniu odpowiednich działań kontrolnych oraz kultury korporacji, przyczyniających się do wykrycia istniejących nieprawidłowości oraz aktualizacji przyjętych rozwiązań w zakresie kontroli, nadzoru i zarządzania.

Przeprowadzone badania pokazują, że posiadanie polityki rachunkowości, która jest obligatoryjna zgodnie z ustawą o rachunkowości, nie zabezpiecza przed nieprawidłowościami w gospodarce finansowej zakładów ubezpieczeń mogącymi się przyczynić do zakłóceń w wypłacalności. Konieczne jest stosowanie odpowiednich mechanizmów kontrolnych – zarówno tych zaliczanych do grupy korporacyjnych mechanizmów kontrolnych, jak i tych z grupy kultury korporacji.

Różnorodność mechanizmów kontrolnych, ich wielość oraz aktualizacja ze względu na zmiany w zakresie ryzyka towarzyszącego działalności zakładu ubezpieczeń zwiększają skuteczność stosowanych mechanizmów kontrolnych.

Bibliografia

ACFE (2003), *2002 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners, USA.

ACFE (2005), *2004 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners, USA.

ACFE (2007), *2006 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners, USA.

ACFE (2009), *2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners, USA.

Economic crime: people, culture and controls. The 4th biennial Global Economic Crime Survey 2008 PriceWaterhouseCoopers.

Lament M. (2009), *Polityka rachunkowości zakładu ubezpieczeń a jego wypłacalność* w: Tarczyński W., Zarzecki D. (red.), *Finanse 2009 – Teoria i praktyka. Rynki finansowe i ubezpieczenia,* Zeszyty Naukowe nr 550, Ekonomiczne Problemy Usług nr 40, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw 2008. Raport z badania nadużyć gospodarczych w polskich firmach 2008, Deloitte, Warszawa.

Regulamin audytu wewnętrznego 2005, Polska Izba Ubezpieczeń, Warszawa.

Rekomendacje dotyczące systemu kontroli wewnętrznej w zakładach ubezpieczeń 2005, Polska Izba Ubezpieczeń Warszawa.

Stępniewski J. (2001), *Audyt i diagnostyka firmy,* Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.

System kontroli i zarządzania ryzykiem – praktyka spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych 2009, Grant Thornton Frąckowiak, Edycja 2008, Warszawa.

Ustawa z 29 września 1994 r. *o rachunkowości* (DzU z 2002 r. nr 76, poz. 694 z późniejszymi zmianami).
Winiarska K. (2001), *Kontrola finansowo-księgowa w praktyce,* ODiDK, Gdańsk.

INTERNAL DETERMINANTS OF THE SOLVENCY OF INSURANCE COMPANIES

Summary

Describing internal conditioning of the solvency is a purpose of the work of insurance companies, i.e. of influence of the politics of accounting and applied test mechanisms (internal control, internal audit, risk management) to the solvency of insurance companies.

At the work they were based on examinations concerning economic abuses and the control system and the risk management conducted by Association of Certified Fraud Examiners in years 2002–2008 and examinations Thornton Grant Frąckowiak, Deloitte and PriceWaterhouseCoopers.

Having the politics of accounting and testing appropriate mechanisms is contributing for keeping the solvency by insurance companies. However so that they are effective is necessary constant their update on account of appearing of new risks accompanying an insurance companies, what applied procedures and control activities are becoming insufficient in relation to. Examinations are also showing that together with increasing the amount of applied test mechanisms effectiveness is already growing applied.

It is also important so that they not only appear among testing mechanisms the ones about test, but also preventive character ranked among the group corporate culture. Control activities should put emphasis on the risk management, internal controls and of internal audit, rather than only for the control of financial statements which constitute the final effect of activity and are an element of the consequent control. For them the bulk and the, all the greater diversity of testing mechanisms their effectiveness.